

**UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ
SPECIALITATEA: ISTORIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**PREOCUPĂRI DE COLECȚIONARE ÎN TRANSILVANIA
ILUMINISTĂ: BARONUL SAMUEL VON BRUKENTHAL (1721-1803)**

- REZUMAT -

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. EVA MÂRZA**

DRD. RADU TEUCEANU

**ALBA IULIA
2012**

CUPRINS

I.	Introducere	p. 3
I.1.	Preambul cultural	p. 8
I.2.	Repere biografice ale lui Samuel von Brukenthal.....	p. 15
II.	Biblioteca.....	p. 27
II.1.	Colecționarea de cărți în Transilvania	p. 27
II.2.	Constituirea bibliotecii.....	p. 31
II.3.	Organizarea bibliotecii	p. 58
II.4.	Conținutul bibliotecii	p. 60
II.4.1.	Secolul al XVI-lea	p. 60
	Germania, Olanda, Franța, Italia, alte cărți.....	p. 60
II.4.2.	Secolul al XVII-lea	p. 80
	Germania, Olanda, Franța, Italia, Anglia, alte cărți.....	p. 82
II.4.3.	Secolul al XVIII-lea	p. 119
	Germania, Franța, Olanda, Anglia, alte cărți.....	p. 119
III.	Colecția de artă.....	p. 135
IV.	Colecția numismatică.....	p. 175
V.	Colecția mineralogică.....	p. 201
VI.	Colecția arheologică	p. 229
VII.	Concluzii.....	p. 236
VIII.	Bibliografie.....	p. 246
Anexe		p. 258

Cuvinte-cheie: Samuel von Brukenthal, Iluminism, colecționare, Universitate protestantă, Societate Săsească a Științelor, Transilvania, Viena, Maria Tereza.

Cercetarea de față îl surprinde pe baronul Samuel von Brukenthal pe tot parcursul procesului de constituire a colecțiilor sale. Baronul Brukenthal, guvernator al Transilvaniei între anii 1777 și 1787, a colecționat, de-a lungul vieții sale, cărți (în special de secol XVIII), tablouri, gravuri, monede, minerale și obiecte de profil arheologic, obținute din săpături efectuate pe teritoriul Transilvaniei. Rezultatul acestor eforturi a fost nu nașterea unui cabinet de curiozități, *Wunderkammer*, ci ceea ce avea să devină ceva mai târziu cel mai mare complex muzeal de pe teritoriul viitorului stat România, care a ajuns, în 1918, să înglobeze și Transilvania.

Am putut profita din plin de poziția noastră în cadrul Muzeului Național Brukenthal și anume de muzeograf în cadrul bibliotecii, post în care activăm din toamna anului 2007. În acest interval am avut ocazia de a publica articole de specialitate în revista muzeului și am avut la îndemână sursele necesare redactării lucrării de față.

Prin amploarea activității de colecționare, putem aprecia că baronul nu este numai probabil cel mai mare colecționar al Transilvaniei din toate timpurile, ci unul dintre cei mai mari colecționari ai Europei, nu zadarnic intitulându-și biografa vieneză Lisa Fischer lucrarea *Edenul de dincolo de codri*. În urma unui proces istoric complex, în Viena Mariei Tereza se găseau doi mari colecționari, împărăteasa însăși și Brukenthal – în anii în care acesta din urmă a stat acolo, între 1759 și 1774 – tradiția susținând și faptul că baronul a primit donații de la împărăteasă.

La început, baronul a colecționat cărți, monede și tablouri, luând probabil parte personal la licitații și loterii, după cum este atestată participarea la loteria cu tablouri din anul 1772. Activitatea de colecționare, care urmărea achiziționarea de lucrări cât mai valoroase din toate domeniile, nu mai urmărea consolidarea imaginii aristocratice în scopul reprezentării, după cum se practica în epoca barocă, ci se înscria în etosul mișcării iluministe, care urmărea educarea și luminarea publicului larg, în sensul sporirii cunoștințelor despre lume și a căutării „fericirii”, o adevărată fixație culturală a acestui veac.

Constatăm că și activitatea baronului Brukenthal este caracterizată de încercarea de a îndepărta „tiparele nefaste pe care le lăsase asupra gândirii un întreg ev mediu populat de

canoanele și interdicțiile teologiei”, căutarea unor cauze naturale ale fenomenelor – dovadă este prezența în bibliotecă a lucrărilor lui Bahrđt – îndemnul de a recurge la experiență, convingerea că gândirea condusă de experiență poate duce la rezultate nebănuite. Cu toate că baronul rămăsese fidel teismului protestant, suntem martorii unui „dezgheț” din dogmatică și scolastică”, a unui nou fel de a vedea lumea.

Dacă în secolul precedent clientela bibliotecilor particulare o constituiau cu precădere nobilii și puteau trece decenii în șir fără a se achiziționa nici o carte, acum colecțiile se deschid către public, iar cei care le patronează fac achiziții continue și asidue – după cum am văzut, Brukenđhal a corespondat cu abatele Neumann până în anul 1800, iar ultimul tablou a fost cumpărat în anul 1802, penultimul an al vieții – pinacoteca fiind deschisă către public în anul 1790. În aceeași ordine de idei, am putut vedea că baronul încurajase proiecte de genul unei universități protestante în Transilvania și a Societății săsești a științelor, din nefericire nerealizate.

Baronul Brukenđhal ni se prezintă astfel ca un *Aufklärer* autentic, atât un spirit enciclopedic, cât și un om profund interesat de luminarea poporului, interesat de crearea de societăți și de instituții de educație.

Referitor la surse, am avut la dispoziție două tipuri de manuscrise. Primul este catalogul în trei volume redactat în jurul anului 1805, așadar aproape imediat după moartea baronului. Al doilea este seria de manuscrise care cuprinde acest fond, aproape în totalitate achiziționat de baron, aranjat din punct de vedere tematic și care cuprinde nu mai puțin de unsprezece volume, dar este adevărat că și scrierea este mult mai rarefiată. Studiind titlurile trecute în aceste manuscrise, precum și scrierea, o varietate de *cancellaresca* târzie, ne-am putut da seama că sunt redactate cel mai probabil în cel de-al șaselea și al șaptelea deceniu al secolului al XIX-lea, ceea ce constituie un indiciu pentru un viitor cercetător al fondului de carte, faptul că grosul donațiilor venite din partea vechilor proprietari transilvăneni a intrat în bibliotecă după această dată. Catalogul din 1805 cuprinde, după cum am putut estima, în jur de 11 000 de titluri de carte apărută între aproximativ 1465 și 1800 (avem impresia că ultima carte cumpărată de Brukenđhal a fost tipărită în 1801 sau 1802), așadar incluzând și incunabulele achiziționate de el, care însă nu sunt în număr foarte mare – în jur de 25 și în nici un caz 76, așa cum s-a menționat în mai multe locuri. Făcând o comparație între cele două resurse manuscrise, putem identifica un foarte mic număr de cărți intrate între 1803 și 1850,

un exemplu ilustrativ fiind volumul in-folio *De architectura* de Sebastiano Serlio, marele arhitect manierist italian, volum tipărit la Veneția în 1569, care nu a fost achiziționat de baron, ci a intrat în bibliotecă ulterior, probabil ca donație.

Pentru celelalte colecții am exploatat, de asemenea, resursele arhivistice, inedite, care sunt inestimabile, cataloagele și inventarele păstrate de asemenea în bibliotecă, mai precis în cadrul colecției de manuscrise. De aceea biblioteca a fost considerată, pe bună dreptate, „creierul” instituției. Dăm ca exemplu, pentru artă, cele cinci manuscrise de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru minerale, catalogul lui Eder din 1796, pentru monede, cele nouă caiete redactate în timpul vieții baronului Brukenthal, iar pentru colecția arheologică, un inventar de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Diferența dintre aceste cataloage și cel în trei volume al cărților (care este de fapt un lăsamânt) rezidă în faptul că, dacă acesta din urmă este o simplă listă de titluri, lipsită de orice comentariu, cataloagele celorlalte colecții cuprind numeroase descrieri și opinii științifice ale autorilor, însoțite și de furnizarea unei bibliografii, indicându-se chiar și paginile consultate – aspecte care nu fac decât să mărească și mai mult valoarea acestor manuscrise. În special catalogul mineralogic ni se pare deosebit de valoros și estimăm că ar fi de interes în viitor tipărirea lui.

Spiritul enciclopedic transpare din multitudinea de colecții create: în primul rând biblioteca, apoi pinacoteca, colecția numismatică, mineralogică și arheologică. Dacă este adevărat că pinacoteca era deschisă mai ales pentru străini și călători, biblioteca, mineralogia și numismatica au fost preferatele baronului și ele au fost comasate în mijlocul palatului, la etajul I, unde se preconiza crearea unui Templu al Muzelor, unde aceste colecții puteau fi vizitate. De asemenea, fusese amenajată și o sală de lectură. Am putut constata că monedele erau mai ales antice, grecești și romane și că în cadrul celor germane predominau emisiunile Mariei Tereza, iar colecția arheologică avea un specific transilvănean, dar adevărata întindere a intereselor culturale ale baronului se poate vedea din cercetarea inventarului vechi al bibliotecii, adevărat „creier” al instituției, chiar dacă mai târziu celebritatea muzeului s-a datorat pinacotecii.

Biblioteca figurează pe primul loc în testamentul baronului Brukenthal și este, de departe, cea mai importantă colecție, ca număr de piese – pinacoteca situându-se în testament pe locul secund.

Biblioteca pare să fi fost creată pentru a funcționa ca bibliotecă universitară, iar baronul a urmărit ca volumele să fie o bază solidă pentru documentarea studenților. Oricum, dacă biblioteca nu a putut în cele din urmă deservi o universitate sau o societate științifică, fondatorul ei a putut-o pune în schimb în slujba tinerilor sași care, în urma războaielor din secolul al XVIII-lea, nu mai aveau oportunitatea de a studia la universitățile din Germania, găsim în schimb la Sibiu o resursă intelectuală foarte bogată și perfect adusă la zi.

Concluzia este că, din punct de vedere tematic, biblioteca Brukenthal se constituia pe atunci aproape într-o *summa* a cunoștințelor epocii. Din ceea ce se poate constata din studierea corespondenței, baronul Brukenthal și emisarii săi urmăreau atent oferta de la licitații, vizitau și particulari (ca de exemplu văduva Briffeau), fiind totodată bine documentați care erau lucrările cele mai apreciate la momentul respectiv de comunitatea de învățați. Am putut vedea că baronul Brukenthal comandase cărți la Napoli, în Italia, o locație geografică îndepărtată de Transilvania și nu este deloc improbabil ca în timpul sejurului la Viena să fi făcut comenzi și în alte locuri, de exemplu la Paris, Londra sau la Amsterdam, poate chiar și la Copenhaga, dar în acest sens nu dispunem de date. Nu excludem, de asemenea, nici vizite ale baronului în aceste capitale. În favoarea ipotezei noastre despre comenzi la Paris pledează abundența de lucrări tipărite la Paris și Strasbourg, lucrări dintre care multe sunt in-folii deosebit de valoroase, multe în limba latină. Avem în vedere și scrisoarea canonicului Neumann din 1780, în care acesta îl înștiințează pe baronul Brukenthal despre o ofertă de monede de la Paris, menționându-se și faptul că exista un curier special cu deplasări regulate în capitala Franței. O ipoteză utilă ar putea fi aceea că baronul ar fi putut comanda acolo cărți. De asemenea, am putut constata că baronul a cumpărat carte engleză, titlurile care o compun fiind destul de numeroase, dar și valoroase. Mai numeroase sunt cărțile imprimate în Olanda și se găsesc în bibliotecă o serie de lucrări tipărite la Copenhaga, lucru explicabil prin confesiunea comună, lucrări apărute însă în limbile latină sau germană, cum ar fi *Antiquitatum Danicarum* de Barbolinus, din 1689; pe paginile de titlu ale acestor lucrări, la locul tipăririi, putem regăsi toponimul latinizat *Hafniae*. Baronul a cumpărat lucrările de botanică, zoologie și mineralogie scrise de marii savanți suedezi (Linné, Bergman, Cronstedt și Wallerius), pentru a oferi un suport pentru colecția mineralogică, iar această din urmă a fost vizitată, după cum am menționat, de danezul Esmark, care a apreciat mult aurul cristalizat.

În această ordine de idei, avem impresia că golurile din fondul bibliotecii se datorează faptului că lucrările care lipsesc efectiv nu au existat pe piața vieneză în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și este probabil ca baronul să spera că și acelea aveau să fie obținute într-o zi. El nu a reușit să achiziționeze, de exemplu, tratatul de arhitectură al marelui arhitect manierist italian Sebastiano Serlio, care însă a intrat în bibliotecă la un moment dat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sau cartea lui Fresnoy despre Ioana d'Arc, care era cea mai importantă la vremea respectivă despre acest subiect. Un alt aspect care confirmă încă o dată, dacă mai era nevoie, valoarea bibliotecii este numărul mare al in-folio-urilor, care, după cum se poate observa din lectura scrisorilor, ar fi fost și mai multe dacă prețurile de pe piața vieneză ar fi fost mai scăzute. În corespondență se insistă, de altfel, pe in-folii.

Dacă baronul nu a reușit, de exemplu, să cumpere un anumit număr de cărți de secol XVI și XVII, în schimb el a cumpărat cărți in-folio de secol XVIII și ne întrebăm dacă nu cumva acestea din urmă nu erau de fapt mult mai valoroase în ochii lui (chiar dacă pentru păstrarea lor era necesar mai mult spațiu), fiind mult mai aduse la zi din punct de vedere al conținutului și împodobite cu gravuri de mare valoare, care ilustrau textul, făcându-l cu mult mai accesibil și fiind așadar mult mai adecvate scopului de a înființa o bibliotecă universitară sau națională. Credem că nu i-ar fi folosit cu nimic baronului niște cărți mai vechi și depășite din punct de vedere al conținutului, aflate într-o stare de conservare care poate lăsa de dorit – poate, printre altele, rău legate – și lipsite de suport vizual. Părerea noastră este că baronul Brukenthal nici nu și-a propus achiziționarea unor lucrări în limbi puțin accesibile transilvănenilor, cum ar fi spaniola, rusa sau limbile scandinave, datorită barierelor lingvistice pe care le-ar fi implicat. Nici nu era planificat, de altfel, ca aceste limbi să fie predate la universitatea protestantă, astfel încât baronul a urmărit obținerea unor lucrări recente, bine cotate în lumea științifică a epocii și foarte adesea de mari dimensiuni, care să trateze cu lux de amănunte subiectele respective, care erau frecvent de profil istoric. De exemplu, Brukenthal a inclus în cabinetul personal cărți în volume numeroase, mergând până la opt sau nouă, de scrieri miscelane, cu conținut istoric și etnografic, o istorie a Danemarcei și istorii ale altor țări. Pentru istoria Rusiei sau a Suediei (un subiect de interes în epocă fiind viața și domnia, aventuroase, ale regelui Carol al XII-lea) a fost preferat, de exemplu, Voltaire, o autoritate indiscutabilă în epocă. Impresia noastră este că, în ceea ce privește străduința de a acoperi absolut toate ramurile cunoașterii, baronul Brukenthal a făcut efectiv „mai mult decât ceea ce

era omenește posibil”, implementând în mod prodigios acest tezaur exhaustiv de cunoștințe într-o provincie mărginașă.

Cărțile tipărite în Transilvania (*Transylvanica*) sunt extrem de puține. Printre ele se distinge un in-folio cu conținut filosofico-religios avându-l ca autor pe profesorul german Alstedius, lucrare tipărită în 1635 la Alba Iulia, cartea de filosofie a lui Martin Albrich de la Brașov din 1655, lucrările lui Petru Bod, în număr de șase, tipărite toate la Sibiu și o interesantă carte despre cuadratura cercului, imprimată la Cluj în 1767. Trebuie să remarcăm că problema cuadraturii cercului nu a fost rezolvată nici în ziua de astăzi, ea făcând parte din preocupările învățaților transilvăneni din acea epocă, spre meritul acestora.

Din punct de vedere bibliologic, avem totodată impresia că lucrările valoroase sunt mai ales cele de secol XVII și reeditările lor din secolul următor, atât prin raritate, cât și prin particularitățile de exemplar – însemnările manuscrise și ex-librisurile. Din analiza titlurilor mai rezultă faptul că, în ciuda unor mici excepții, cum ar fi cartea despre vinuri a lui Andreas Baccius, în cadrul colecției de secol XVI se află puține rarități bibliofile. În schimb, împotriva așteptărilor noastre, însemnările manuscrise și ex-librisurile din cărțile de secol XVIII sunt extrem de puține, raportat la dimensiunile colecției. Cărțile cumpărate de baron tind să fie în general mai puțin uzate și cu mai puține însemnări decât cele provenind de la Biblioteca Capelei, unele neavând nici însemnări, nici ex-libris și aflându-se într-o stare de conservare excelentă, chiar de invidiat.

Un capitol interesant este cel al vechilor proprietari, care sunt transilvăneni mai ales la cărțile de secol XVI, însemnările fiind făcute în ultimele trei decenii ale acestui secol și în cel următor, ceea ce indică faptul că baronul a cumpărat aceste cărți din Transilvania, cu probabilitate de la Martin Hochmeister. Suntem astfel de părere că Hochmeister deținea și un anticariat, amenajat într-o aripă a librăriei. Probabil că baronul Brukenthal a vizitat și acest anticariat, de unde și-a ales ceea ce îl interesa, atras fiind și de prețurile mai scăzute ale acestor cărți.

Referitor la vechii proprietari străini, ne-a surprins faptul că am găsit mai multe informații despre cei care au făcut însemnări manuscrise decât despre cei care au atașat ex-libris-uri. Nu ne putem încă explica acest fenomen. Exemple de proprietari transilvăneni sunt Georg Deidrich, Martin Kelp, Mathias Wermer și orfevrul Paul Schirmer. Cele mai des vehiculate nume de tipografi sunt câțiva tipografi germani din secolul al XVI-lea, în

Provinciile Unite Elzevirii și Hackius, iar centre tipografice, Köln, Frankfurt, Wittenberg, Leipzig, Leiden, Amsterdam, Roma, Paris și Londra, dar mai puțin Viena, care, din varii motive, rămăsese mult în urmă față de restul Europei occidentale.

Raritatea însemnărilor de proprietate demonstrează faptul că cea mai mare parte a Bibliotecii lui Brukenthal a fost achiziționată la relativ scurt timp după tipărire. Puține exemplare au ajuns la proprietari europeni sau la unii transilvăneni, iar starea bună a cărților este dovada redusei circulații și dovedește bune condiții de păstrare în viața fondatorului și după moartea sa.

În ceea ce privește colecția de artă, baronul Brukenthal a urmărit lărgirea orizontului vizitatorilor, purificarea, *catharsis*-ul aristotelic prin artă, prin admirarea frumuseții operelor. Lărgirea orizontului publicului era făcută pe de o parte prin expunerea scenelor biblice și mitologice, iar pe de altă parte, privitorului i se deschidea o perspectivă asupra vieții de fiecare zi din Europa, prin etalarea scenelor de gen (pictate de exemplu de Bamboccio, Brouwer și alții) și a frumuseților naturale ale continentului nostru, prin intermediul peisajelor. Contemplarea scenelor biblice îl ajuta pe vizitator să își facă o idee cât mai adecvată despre conținutul moral, teologic și mistic al Vechiului și Noului Testament, despre suferința lui Hristos pentru mântuirea oamenilor. Nu în ultimul rând, era urmărită și cultivarea publicului, transilvănenii venind probabil pentru prima oară în contact cu arta Europei de vest și nu cu orice artă, ci cu nume sonore în epocă, la modă la Viena. Faptul că unele piese, în special cele ale lui Dürer și Rembrandt, s-au dovedit a fi copii a fost dovedit numai începând cu anul 1894, în urma vizitelor specialiștilor din Germania, baronul Brukenthal fiind ferm convins, în momentul în care a închis ochii, că intrase în posesia unor valori perene ale artei europene. În spiritul enciclopedic al secolului al XVIII-lea, el urmărea achiziționarea a cât mai multe lucrări reprezentative pentru artele frumoase, scop pe care baronul l-a și realizat, cel puțin în cea mai mare măsură. Am putut constata prezența în pinacotecă a unor lucrări deosebit de valoroase, de exemplu de Jan Fyt, cel mai mare pictor olandez de naturi statice și de rarități (Bamboccio, Ottmar Elliger). Brukenthal a reușit să intre în posesia de opere ale câtorva celor mai mari pictori – Rubens, Tizian. Lucas Cranach reprezintă un caz particular, fiind supranumit „pictorul Reformei” și suntem convinși că baronul și-a dorit în mod deosebit să achiziționeze tablouri pictate de el, lucru care a și fost dus la îndeplinire.

Amenajarea galeriei trădează o informare atentă și îndelungată, bine cumpănită, bazată pe lecturi solide și întrunind în epocă aprecierea elitei intelectuale; în cursul acestei documentări, baronul a beneficiat de ajutorul competent al lui Johann Martin Stock, chemat special de la Bratislava și al cărui deces a afectat de altfel activitățile din pinacotecă, printre altele, catalogul manuscris rămânând neterminat, inventarierea nefiind dusă la bun sfârșit decât în 1837. O ilustrare concludentă a acestor scopuri este un pasaj din catalogul tablourilor din galeria de la Dresda: „Scopul este [...] acela de a înnobila, prin ceea ce oferă pentru Binele public. [...] Aceste comori înfrumusețează spiritul, formând gustul Națiunii”. Oricum, amenajarea pinacotecii a fost o sarcină foarte dificilă, nereușindu-se în final respectarea cu strictețe a tuturor normelor academice, după cum se poate constata din lectura catalogului vechi, care redă fidel amplasarea tablourilor.

În ceea ce privește colecția numismatică, baronul a considerat necesar să doteze universitatea sau societatea de științe cu o astfel de aripă, fiind convins, în mod corect, că monedele și medaliile constituiau „o arhivă metalică a istoriei”. Contemplarea acestor piese putea oferi celor interesați o perspectivă asupra trecutului, asupra evoluției vieții economice. Monedele de mici dimensiuni și grosolan lucrate indică o perioadă de criză, iar cele de mai mari dimensiuni și îngrijit lucrate, o perioadă de prosperitate. Vizitatorii puteau culege informații valoroase despre contextul în care a avut loc emiterea pieselor numismatice și despre statutul orașelor care băteau monedă – după cum am putut constata, bine reprezentate pentru secolul al XVII-lea în Transilvania sunt Sibiul și Alba Iulia. De asemenea, anumite fapte istorice puteau fi cunoscute mai bine prin studierea mărturiilor numismatice. Evenimentele deosebite – alianțe, căsătorii, victorii, încheierea unor tratate de pace – erau marcate prin baterea de medalii și baronul Brukenthal nu se putea considera decât avantajat prin deținerea unor astfel de piese, rare și valoroase și uneori de dimensiuni mai mari decât în mod obișnuit. Frumusețea medaliilor de argint și de aur era un aspect în plus care îi putea atrage pe cei interesați. Inscripționările de pe monede erau și ele mărturii valoroase ale unor timpuri apuse, reflectând mentalitățile vremii și, ca un exemplu, propaganda împăraților romani. Michael Grant descoperă în numismatică cele două principii ale puterii imperiale, reprezentate pe monede: *Imperium* și *Auctoritas*. În secolul al III-lea, împăratul Aurelian a fost confruntat cu revolta funcționarilor și lucrătorilor de la monetăria de la Roma, este drept că din cauze necunoscute astăzi, iar stabilirea tetrarhiei lui Dioclețian este atestată cel mai bine prin

mărturiile numismatice. Însăși fondarea Constantinopolului în 330 este comemorată printr-un medalion de argint. Inscripționările care apar începând cu sfârșitul Evului Mediu reprezintă un program politic și spiritual – în cazul Ungariei, preferându-se reprezentările Fecioarei Maria, patroana regatului și cele ale Sfântului Ladislau. După cum am putut constata, baronul nu s-a limitat la simpla achiziționare de monede, ci a obținut și literatură numismatică, în jur de 120 de titluri, corelată cu stocul de monede și medalii, sporind în acest fel și valoarea bibliotecii. *Doctrina numorum veterum* a lui Eckhel, o operă revoluționară la acea vreme, reprezintă și în ziua de astăzi un soi de Biblie a numismaților, fiind o lucrare capitală care a netezit calea marilor sinteze din secolul al XIX-lea. La rândul ei, sinteza lui Eckhel se sprijină în bună măsură pe cea a lui Vaillant, ale cărui lucrări baronul Brukenthal și le-a procurat aproape în totalitate și nu în zadar, aceste lucrări fiind mult utilizate de autorii cataloagelor manuscrise ale colecției. Pe de altă parte, cataloagele manuscrise ale colecției sunt un exemplu de competență și acribie, din punct de vedere al conținutului științific, aceste documente păstrându-și actualitatea chiar și astăzi, chiar dacă nu includ date referitoare la proveniența monedelor – datorită unei limitări a metodelor de lucru din modernitatea timpurie.

Urmând modelul vienez, impus de împăratul Francisc I, soțul Mariei Tereza, baronul Brukenthal a întemeiat și o colecție de minerale. Expedițiile științifice austriece din secolul al XVIII-lea, continuate și în secolul al XIX-lea, au fost prestigioase, au beneficiat de finanțare de stat și au avut ca și consecință înființarea de cabinete mineralogice. În paralel, în capitala imperiului se aflau mai multe persoane interesate de mineralogie decât în oricare altă capitală europeană, Viena constituindu-se într-un epicentru al acestei preocupări. Rațiunea de a fi a colecției baronului Brukenthal este cea a enciclopedismului, de acumulare a cunoștințelor din toate domeniile, neputând fi ocolite nici științele naturii. Ca și în cazul colecției arheologice, cea mineralogică are un specific aproape pur transilvănean, vizitatorii putând lua cunoștință despre bogățiile subsolului provinciei. Unul dintre principalele criterii în alegerea pieselor ni se pare cel estetic, predominând „mineralele frumoase”, de relativ mari dimensiuni – piesele intrate în colecție după 1803 sunt inferioare ca și număr și dimensiuni celor achiziționate de Brukenthal – și cu forme și culori deosebite, multe specimene rare, reprezentative și mult evidențiate și elogiare de Eder în catalogul din 1796. Este foarte posibil ca piesele de rezistență ale colecției să fi fost probele aurifere, scoase în evidență de Jens Esmark.

Tot în secolul al XVIII-lea a luat naștere știința arheologică, conform spiritului enciclopedic. Se intuise probabil încă de atunci că, pentru epocile pentru care mărturiile scrise sau de altă natură sunt rare, arheologia aduce totul. Piese descoperite furnizează informații despre cutumele religioase, mitologie; sculptura funerară este imaginea vieții, prin informațiile despre cei decedați, iar prin stele și inscripții cunoaștem meseriile și modul de viață. Habitatul și protecția sa militară ne sunt revelate de cărămizile cu ștampile ale legiunilor romane. Colecția de profil, deși redusă numeric, ocupa un loc deosebit în viziunea baronului, precis din dorința de educare a publicului. Piesa de rezistență, Hecate Triformis, este unicat în Dacia și nici până astăzi nu s-a mai descoperit o dublură. Inscripțiile din colecție au fost incluse în secolul al XIX-lea în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, unul dintre *corpus*-urile care facilitează astăzi munca de preparare și interpretare. În epoca lui Brukenthal s-a impus cercetarea așa-numitor *realia*, prin reluarea săpăturilor – descoperirile au stârnit entuziasm și ecouri în întreaga Europă, fiind alcătuite lucrări in-folio (care au ajuns și ele în colecția baronului Brukenthal), iar cercetarea vestigiilor epocii romane, dar și perceperea acestora de către publicul cultivat era mult facilitată de cunoașterea limbii latine și a mitologiei epocilor clasice, transilvănenii având norocul să trăiască într-un spațiu cultural care se revendică de la Renaștere. Ceea ce este cert este că baronul a dorit să ofere o perspectivă către istoria, cât mai veche, a Transilvaniei, ceea ce sporea, în mod evident, mândria națională – de a-i face pe oameni să vadă într-o lumină mai adevărată trecutul provinciei și de a întări în ei sentimentul continuității.

Coroborând datele pe care le avem la dispoziție despre colecțiile baronului Brukenthal, suntem de părere că ele constituie un ansamblu „hibrid”, depășind dimensiunile unui cabinet de curiozități, dar neavând suficientă amploare pentru a fi considerate un muzeu, parțial din cauza mării ponderi a bibliotecii. În opinia noastră, apelativul *Institutul Cultural-Artistic Brukenthal*, titlatură aleasă la începutul secolului al XIX-lea, este pe deplin justificată.

Colecțiile fondatorului stau la baza instituției de astăzi, colecții rămase complete pe tot parcursul timpului scurs de la moartea baronului Brukenthal. Biblioteca a fost deschisă prima dată către public, în septembrie 1784, urmată de pinacotecă, în 1790. Vechile colecții s-au constituit în obiect al cercetării pe domenii, concretizându-se în publicarea de articole de specialitate și cărți, precum și în organizarea de expoziții temporare, manifestări care continuă și în prezent.

BIBLIOGRAFIE

I. Surse inedite

Ältester Galeriekatalog des Baron Brukenthal'schen Museums, Sibiu, F.a.

Beschreibung der Baron v. Bruckenthalischen Gemälde-Sammlung, I-III, Sibiu, 1836-1837.

Catalog al colecției de gravură, Sibiu, F.a.

Dudău, Oltea, *Aurei romani în colecția Brukenthal, Sibiu, F.a.*

Eder, Josef Karl, *Verzeichnis Siebenbürgischer Mineralien, die sich in dem Cabinete Seiner Excellenz des Freyherrn Samuel von Brukenthal befinden, Sibiu, 1796.*

Hahnemann, C. F. S., *Verzeichnis römischen Kaisermünzen angelegt von C. F. S. Hahnemann, Sibiu, F.a.*

Herrmann, J. Th. von, *Numismata Imperatorum Romanorum ex auro et argento, Sibiu, 1775.*

Inventar der archaeologischen Sammlung des Baron Brukenthalischen Museums, Sibiu, 1880.

Verzeichnis der Deutschen Kayser-Müntzen in Gold, Sibiu, F.a.

Verzeichnis der Goldmünzen auswärtiger Staaten, Sibiu, F.a.

Verzeichnis römischen Kaiser- und Familienmünzen, Sibiu, F.a.

Verzeichnis römischen Kaisermünzen, Sibiu, 1777.

II. Sursă edită

Briefe an den Freiherrn Samuel von Brukenthal mitgeteilt von H. Herbert, în: Archiv des Vereines, Band 31, Hermannstadt, 1903.

III. Dicționare și enciclopedii

Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), Leipzig, Duncker & Humblot, 1875-1910.

Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Kuenste, Erste Section, Dreissigster Theil, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1838.

Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Leipzig, In Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, Erster-Vierter Theil, 1750-1751.

- Benzing, Josef, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im Deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 1963.
- Biographie universelle ancienne et moderne, ou dictionnaire de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes, depuis le commencement du monde jusqu'à ce jour*, Bruxelles, Chez H. Ode, Éditeur, Tome 11-12, 1843-1847.
- E. Bénézit dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays, par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers*, Paris, Gründ, 1999, tomes 1–14.
- La Grande Encyclopédie: inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts: par une société de savants et de gens de lettres*, Paris, s.a.
- Graesse, J. G. Th., *Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen*, Berlin, Richard Carl Schmidt & Co., 1909.
- Der Grosse Brockhaus: Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*, Leipzig, F.A. Brockhaus, 1929–1934, Fünfzehnte Auflage.
- Grosses vollstaendiges Universal-Lexicon*, Halle und Leipzig, 1732-1750.
- Larousse du XXe siècle en six volumes: publié sous la direction de Paul Augé*. Paris, Librairie Larousse, 1928-1933.
- Lewis, James R., *The Astrology Book: the Encyclopaedia of Heavenly Influences*, Canton, Visible Ink Press, 2003.
- Matei, Horia C., *Civilizația lumii antice: mic dicționar biografic*, București, Editura Eminescu, 1983.
- The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, The Encyclopaedia Britannica, Inc., 1994, Fifteenth Edition.
- A New General Biographical Dictionary, Projected and Partly Arranged by the Late Rev. Hugh James Rose, B.D.*, Volume IV, London, 1857.
- Noorthouck, John, *An Historical and Classical Dictionary: Containing the Lives and Characters of the Most Eminent and Learned Persons, in Every Age and Nation, from the Earliest Period to the Present Time. In Two Volumes. Volume II*. London: Printed for W. Strahan; and T. Cadell in the Strand. 1776.

- Pont-Humbert, Catherine, *Dicționar universal de rituri, credințe și simboluri*, trad. de Nicolae Constantinescu, București, Editura Lucman, 1998.
- Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea: material românesc: oameni și înfăptuiri*, București, Cugetarea, 1940.
- Thomas, Joseph, *Pronouncing Dictionary of Biography and Mythology*, Volume II, Philadelphia, J. B. Lippincott and Co., 1870.
- Trausch, Joseph, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, Kronstadt, Druck und Verlag Gött & Sohn Heinrich, Band I-III, 1868-1871.

IV. Bibliografie generală

- Allen, John Piers, *A History of the Theatre in Europe*, S.I., Heinemann Educational Books, 1983.
- Armbruster, Adolf, *Opera culturală a lui Samuel von Brukenthal la Sibiu* (p. 651-671), în: *Revista de istorie*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Tomul 31, Nr. 4, 1978.
- Auregan, Pierre, Palayret, Guy, *Zece etape ale gândirii occidentale*, trad. de Mariana Bogdan, București, Editura Antet, 1998.
- Boquet, F., *Histoire de l'astronomie*, Paris, Payot, 1925.
- Botnariuc, N., *Din istoria biologiei generale*, București, Editura Științifică, 1961.
- The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Descartes Natural Philosophy*, London, Routledge, 2002.
- Feyer, Cornelia, *Grădinile lui Brukenthal*, trad. de Nadia Badrus și Daniela Baumgärtner, Sibiu-Bonn, Editura Schiller Verlag, 2008.
- Fischer, Lisa, *Edenul de dincolo de codri: Samuel von Brukenthal: politician, colecționar, francmason la Sibiu/Hermannstadt*, trad. de Laura Gyarmati și Liana Maria Popa, Sibiu, Editura Schiller, 2007.
- Flocon, Albert, *Universul cărților*, trad. de Radu Berceanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

- Florescu, Vasile, *Conceptul de literatură veche: geneză și evoluție; rolul său în istoria esteticii și a teoriei literaturii*, București, Editura Științifică, 1968.
- Ghișe, Dumitru, Teodor, Pompiliu, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Editura Dacia, 1972.
- Göllner, Carl, *Samuel von Brukenthal: sein Leben und Werk in Wort und Bild*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1977.
- Gramatopol, Mihai, *Miscelanea*, Volumul 1, Brașov, Editura Transilvania Expres, 2009.
- Holden, James Herschel, *A History of Horoscopic Astrology: from the Babylonian Period to the Modern Age*, Tempe (Arizona, SUA), The American Federation of Astrologers, 2006.
- Ingrao, Charles W., *The Habsburg Monarchy: 1618-1815*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Michael Kroner, *Samuel von Brukenthal: Staatsmann, Sammler, Mäzen und Museumsgründer: 200 Jahre seit seinem Tode*, Nürnberg, Kreisgruppe Nürnberg-Fürth-Erlangen der Landsmannschaft der Siebenbürgen Sachsen, 2003.
- Kulturerbe und Bibliotheksmanagement*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1998.
- Labarre, Albert, *Istoria cărții*, trad. de Camelia Secăreanu, Iași, Institutul European, 2001.
- Longo, Mario, A "Critical" History of Philosophy and the Early Enlightenment: Johann Jakob Brucker (p. 477-577), în: *Models of the History of Philosophy*, Volume II: From the Cartesian Age to Brucker, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, Springer Science and Business Media, 2011.
- Mârza, Iacob, *Cultura și învățământul în secolele XVI-XVIII* (p. 187-217), în: *Alba Iulia: 2000*, Alba Iulia, Comitetul Județean al P.C.R., 1975.
- Der Nachlass Samuel von Brukenthals: Einblicke in Haushalt und Lebenswelt eines siebenbürgischen Gouverneurs der Barockzeit*, Sibiu, Editura Hora, 2007.
- Neumann, Victor, *Tentația lui Homo Europaeus*, București, Editura Științifică, 1991.
- Nicolescu, Corina, *Muzeologie generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
- Opriș, Ioan, *Provocarea noilor muzeografii*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008.
- Opriș, Ioan, *Transmuseographia*, ediția a II-a, București, Editura Oscar Print, 2003.
- Opriș, Tudor, *Mica enciclopedie a pietrelor*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2007.
- Popovici, Ioan, *Pe urmele marilor exploratori*, București, Editura Albatros, 1974.

- Rachet, Guy, *Universul arheologiei: tehnică/istorie/bilanț*, trad. de Radu Florescu și Gloria Ceacalopol, București, Editura Meridiane, 1977, vol. I.
- A Short History of the Inquisition*, S.I., The Truth Seeker Company, 1907.
- Spooner, S., *A Biographical History of the Fine Arts Being Memoirs of the Lives and Works of Eminent Painters, Engravers, Sculptors and Architects, from the Earliest Ages to the Present Time*, Fourth Edition, Volume II, New York, Leypoldt & Holt, 1867.
- Stagl, Justin, *Homo Collector: zur Anthropologie und Soziologie des Sammels* (p. 37-54), în: *Sammler-Bibliophile-Exzentriker*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1998.
- Teodor, Pompiliu, *Secolul luminilor în țările române* (p. 282-349), în: *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Teodor, Pompiliu, *Sub semnul Luminilor: Samuel Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Thiesse, Anne-Marie, *Crearea identităților naționale în Europa: secolele XVIII–XX*, trad. de Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde și Giuliano Sfichi, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Valier, Jacques, *Scurtă istorie a gândirii economice de la Aristotel până azi*, trad. de Valentin Protopopescu, București, Compania, 2009.
- Winckler, Emil, *Geschichte der Botanik*, Frankfurt am Main, Literarische Anstalt (J. Rütten), 1854.
- Yates, Frances A., *Iluminismul rozicrucian*, trad. de Petru Creția, București, Editura Humanitas, 1998.

V. Bibliografie specială

- Ackerley, Chris, Clipper, Lawrence J., *A Companion to Under the Volcano*, S.I., The University of British Columbia Press, 1984.
- Adriani, Götz, *Pictura germană în secolul al XVII-lea*, trad. de Ileana Raus, București, Editura Meridiane, 1982.
- Athanasius Kircher: the Last Man Who Knew Everything*, New York, Routledge, 2004.
- Baltische Studien*, Band 67, S.I., Leon Sauniers Buchhandlung, 1981.

- Bakos, Adrianna E., *Images of Kingship in Early Modern France: Louis XI in Political Thought: 1560-1789*, London, Routledge, 1997.
- Berg, Holger, *Military Occupation under the Eyes of the Lord: Studies in Erfurt during the Thirty Years' War*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.
- Berg, Johannes van den, *Religious Currents and Cross-currents: Essays on Modern Protestantism and the Protestant Enlightenment*, Leiden, Boston, Köln, Koninlijke Brill, 1999.
- Biblioteca Batthyáneum din Alba Iulia*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1957.
- Biblioteca Teleki-Bolyai*, Târgu Mureș, Biblioteca Teleki-Bolyai, 1970.
- Biblioteca Teleki-Bolyai și muzeul Bolyai*, în: <http://amfostacolo.ro>.
- Bica, Lucia C., Mârza, Iacob, *Cărți aldine în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia* (p. 311-350), în: *Apulum*, XI, 1973.
- Binder, Rudolf, *Considerații istorice asupra cercetărilor mineralogice transilvănene în sec. XVIII și XIX pe baza colecției de minerale a lui Brukenthal* (p. 3-22), în: *Studii și comunicări Muzeul Brukenthal*, Vol. 11, Sibiu, Muzeul Brukenthal, 1958.
- Bireley, Robert, *The Jesuits and the Thirty Years' War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Bircher, Martin, *Der Chloris Winter-Lust: Tobias Fleischer und Anton Ulrich 1650 in Helmstedt* (p. 205-244), în: *Barocker Lust-Spiegel: Studien zur Literatur des Barock: Festschrift für Blake Lee Spahr*, Amsterdam, Rodopi B.V., 1984.
- Blom, F.J.M., *Lucas Holstenius (1596-1661) and England* (p. 25-39), în: *Studies in Seventeenth-Century English Literature, History and Bibliography*, Amsterdam, Editions Rodopi, 1984.
- Boileau Despréaux, Nicolas, *Oeuvres, avec un commentaire de M. de Saint-Surin*, Paris, J. J. Blaise, 1821, Tome Quatrième. Correspondance.
- Brieger, Lothar, *Das Kunstsammeln: eine kurze Einführung in seine Theorie und Praxis*, München, Delphin-Verlag, 1917.
- Bussagli, Marco, Reiche, Mattia, *Baroque and Rococo*, New York, Sterling Publishing, 2009.

- Cadell, William Archibald, *A Journey in Carniola, Italy, and France, in the Years 1817, 1818 [...]*, Volume II, Edinburgh, Printed for Archibald Constable and Co. Edinburgh, London, Hurst, Robinson, and Co. Cheapside, London, 1820.
- Connert, Hans, *Die Münzsammlung* (p. 39-50), în: *Festschrift zur Erinnerung an den 200. Geburtstag seines Stifters Samuel Baron von Brukenthal*, Sibiu/Hermannstadt, Kuratorium des Museums, 1921.
- Damkaer, David M., *The Copepodologist's Cabinet: a Biographical and Bibliographical History*, Volume I, Philadelphia, The American Philosophical Society, 2002.
- David, Gheorghe, Năgler, Doina, *Breviarul Brukenthal*, București, Editura Meridiane, 1981.
- Dârja, Ileana, *Pentru un nou catalog al manuscriselor Bibliotecii „Batthyaneum”* (p. 583-592), în: *Apulum*, Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii, 46, 2009.
- Disraeli, Isaac, *Curiosities of Literature*, Volume III, Paris, Baudry's European Library, 1835.
- Evans, Harry B., *Aqueduct Hunting without Frontinus: Raffaele Fabretti, the “Trophies of Marius,” and the Aqua Alexandrina* (p. 241-262), în: *Rome and Her Monuments: Essays on the City and Literature of Rome in Honor of Katherine A. Geffcken*, Wauconda (USA), Bolchazy-Carducci Publishers, 2000.
- Felfe, Robert, *Naturgeschichte als kunstvolle Synthese: Physikotheologie und Bildpraxis bei Johann Jakob Scheuchzer*, Berlin, Akademie Verlag, 2003.
- Flood, John L., Shaw, David J., *Johannes Sinapius (1505-1560): Hellenist and Physician in Germany and Italy*, Genève, Librairie Droz, 1997.
- ”Forget Not Mee and My Garden ...”: *Selected Letters, 1725-1768 of Peter Collinson, F.R.S.*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 2002.
- The French Anas*, Volume I, London, Slatter and Munday Oxford, 1805.
- Friedberg, Emil, *Die Leipziger Juristenfakultät, ihre Doktoren und ihr Heim*, Leipzig, S. Hirzel, 1909.
- Fulbrook, Mary, *Piety and Politics: Religion and the Rise of Absolutism in England, Württemberg and Prussia*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Georgius Agricola – 500 Jahre : wissenschaftliche Konferenz vom 25.–27. März 1994 in Chemnitz, Freistaat Sachsen / veranstaltet von der Technischen Universität Chemnitz-Zwickau und der Georg-Agricola-Gesellschaft zur Förderung der Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik e.V., s.l., s.a.*

- Geschichte der Astronomie. Von den aeltesten bis auf gegenwaertigen Zeiten, in zwey Baenden*, Erster Band, Chemnitz, bey Hofmann und Fiedler, 1792.
- Gräf, Rudolf, *Daten über den siebenbürgischen und banatischen Bergbau bis zu Borns Zeiten* (p. 57-70), în: *Banatica*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 13, II, 1995.
- Guy Marica, Viorica, Popa, Liliana, *Généalogie des orfèvres de la famille Schirmer* (p. 19-32), în: *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Volume IX, Number 2, 2000.
- Die Handschriften des Klosters Ettenheim-Münster: Neudruck mit bibliographischen Nachträgen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 1973.
- Hătărăscu, Ovidiu, *Metalele în epoca actuală*, București, Editura Albatros, 1982.
- Heck, Paul van, *Cymbalum politicorum, consultor dolosus: Two Dutch Academics on Niccolò Machiavelli* (p. 47-64), în: *On the Edge of Truth and Honesty: Principles and Strategies of Fraud and Deceit in the Early Modern Period*, Leiden, Koninklijke Brill, 2002.
- Hermannstadt im Jahre 1790. Versuch eines kurzgefassten Handbuchs zur naeheren Kenntniss dieser Stadt in politischer, merkantilischer und wissenschaftlicher Ruecksicht. Zum Gebrauch fuer Einheimische und Reisende*. S.l., Verlegt und gedruckt bei Martin Hochmeister, s.a.
- Heywood, Colin, *An Undiplomatic Anglo-Dutch Dispute at the Porte: the Quarrel at Edirne between Coenraad van Heemskerck and Lord Paget (1693)* (p. 59-94), în: *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Centuries*, Leiden, Boston, Köln, Koninlijke Brill, 2000.
- Hirschberg, Julius, *The History of Ophthalmology: the Renaissance of Ophthalmology in the Eighteenth Century*, Part One, s.l., s.a.
- Historical Notes to the Lyra Germanica [...] Compiled and Translated from Authentic German Sources by Theodore Kübler*, London, Longman, Green, Longman, Roberts, & Green, 1865.
- Historical Studies in the Physical Sciences*, Volume 11, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1980.

- Howard, John Malone, Hess, Walter, *History of the Pancreas: Mysteries of a Hidden Organ*, New York, Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002.
- Hudson, Kenneth, *O istorie socială a muzeelor*, trad. de Georgeta Ciocâltea, București, Editura Meridiane, 1979.
- Ittu, Gudrun-Liane, *Scurtă istorie a Muzeului Brukenthal*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008.
- Jakó, Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, trad. de Livia Bacâru și Kiss András, București, Editura Kriterion, 1977.
- James, Richard, *Iter Lancastrense: a Poem, Written A. D. 1636*, Edited by the Rev. Thomas Corser, M. A., Manchester, The Chetham Society, 1845.
- Jugăreanu, Veturia, *Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1957.
- Kanas, Nick, *Star Maps: History, Artistry, and Cartography*, Chichester, Praxis Publishing, 2009.
- Koch-Tufiș, Ovidiu Marinel, *Populația Banatului și Transilvaniei oglindită în scrisorile pe care Ignaz von Born le-a scris în anul 1770 în timpul călătoriei sale prin cele două provincii* (p. 117-158), în: *Banatica*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 19, 2009.
- Konstruktion: Untersuchungen zum deutschen Roman der frühen Neuzeit*, Amsterdam, Atlanta, 1990.
- Liebersohn, Harry, *The Travelers' World: Europe to the Pacific*, Harvard University Press, 2008.
- Loonen, Pieter, *The Influence of the Huguenots on the Teaching of French in the Dutch Republic during the 17th Century* (p. 317-333), în: *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*, Leuven, Peeters, 2000.
- Luyendijk-Elshout, Antonie, *Of Masks and Mills: the Enlightened Doctor and His Frightened Patient* (p. 186-230), în: *The Languages of Psyche: mind and body in Enlightenment thought: Clark Library Lectures, 1985-1986*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1990.
- MacGregor, Arthur, *Curiosity and Enlightenment: Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Centuries*, New Haven and London, Yale University Press, 2007.

- Mádl, Claire, *L'aristocrate client, complice et concurrent des libraires. Quelques traits de l'approvisionnement des bibliothèques nobiliaires de Bohême dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, în: *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert: das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 2009.
- Marta, Sanda, *Interesul lui Samuel von Brukenthal pentru pictura flamandă și olandeză* (p. 69-78), în: *Modell Aufklärung*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007.
- Mârza, Iacob, *Qu'est-ce que le Paradis ? Tout simplement, une bibliothèque* (p. 9-14), în: *Batthyaneum: omagiu fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyan (1741-1798)*, București, Editura Bibliotecii Naționale a României, 2011.
- Mährle, Wolfgang, *Academia Norica: Wissenschaft und Bildung an der Nürnberger Hohen Schule in Altdorf (1575-1623)*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000.
- Memorials of John Ray*, London, Printed for the Ray Society, 1846.
- Müller, Werner, *Auf den Spuren von Gottfried Silbermann: ein Lebensbild des berühmten Orgelbauers. Nach urkundlichen Quellen gezeichnet*, Kassel, Evangelisches Verlag, 1968.
- Mundt, Lothar, *Simon Dach als neulateinischer Bukoliker. Seine Eklogen zum Weihnachts- und Osterfest (1651/1652)* (p. 211-250), în: *Vestigia Vergiliana: Vergil-Rezeption in der Neuzeit*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 2010.
- Mureșan, Valentin, *Colecția de pictură germană și austriacă a baronului Samuel von Brukenthal* (p. 79-87), în: *Modell Aufklärung*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007.
- Mureșan, Valentin, *Considerații privind scena de gen în pictura germană și austriacă din secolele XVII-XVIII în Muzeul Brukenthal* (p. 177-189), în: *Ars Transsilvaniae*, VII, 1997, București, Editura Academiei Române, 1999.
- Nägler, Doina, *Die Beziehungen Brukenthals zu europäischen Buchhändlern* (p. 105-107), în: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 31, Nr. 2, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988.
- Nägler, Doina, *Brukenthals Beziehungen zu den Bücherlieferanten im Ausland* (p. 50-54), în: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 36, Nr. 2, București, Editura Academiei Române, 1993.
- Nature: a Weekly Illustrated Journal of Science*, Volume II, May to November 1870, London, Macmillan and Co, 1870.

- Nordenskjöld, Erik, *Biologins Historia*, S.l., Taylor and Francis, 1928.
- Olteanu, Virgil, *Din istoria și arta cărții: lexicon: vademecum pentru editori, ziariști, tipografi, bibliotecari, librari, documentariști, arhiviști, muzeografi, profesori și studenți*, București, Editura Enciclopedică, 1992.
- Ordeanu, Maria, *Gloria in excelsis Deo: Liber Horarum Brukenthal – Cartea Orelor*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007.
- Ordeanu, Maria, *Imagines Galleriaie – Pinacoteca Brukenthal la sfârșitul veacului XVIII* (p. 39-60), în: *Modell Aufklärung*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007.
- Ordeanu, Maria, *Prima colecție de gravură europeană în Transilvania secolului al XVIII-lea* (p. 191-201), în: *Ars Transsilvaniae*, VII, 1997, București, Editura Academiei Române, 1999.
- Oroșan-Telea, Maria, *Biblioteca Teleki*, în: <http://cultura.inmures.ro>.
- Papy, Jan, *The First Christian Defender of Stoic Virtue ? Justus Lipsius and Cicero's Paradoxa Stoicorum* (p. 139-153), în: *Christian Humanism: Essays in Honour of Arjo Vanderjagt*, Leiden, Koninklijke Brill, 2009.
- Partington, James Riddick, *A History of Greek Fire and Gunpowder*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1999.
- The Philosophical Transactions of the Royal Society of London, from Their Commencement, in 1665, to the Year 1800*, Volume V: from 1703 to 1712, London, Printed by and for C. and R. Baldwin, 1809.
- Plajer, Dietmar, *Siebenbürgisch-sächsische Nachbarschaften vom 16. bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts* (3. Teil) (p. 219-250), în: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 46-47, București, Editura Academiei Române, 2003/2004.
- Plett, Heinrich F., *Rhetoric and Renaissance Culture*, Berlin, Walter de Gruyter, 2004.
- Popa, Liliana, *Oameni și cărți în Sibiul de altădată, tipografi și tiparnițe, bibliofili și biblioteci, librari și librării în mărturie documentare*, Sibiu, Editura Schiller, 2010.
- Popa, Liliana, *Siebenbürgische Quartalschrift despre cărțile românești apărute în epocă la Sibiu* (p. 14-18), în: *Transilvania*, 11-12/2010.
- Prisnea, Constantin, *Țara vinurilor: adăugită, pritică și limpezită într-o a doua ediție*, București, Editura pentru literatură, 1963.

- Remains of John Tweddell: Late Fellow of Trinity-College Cambridge*, London, Joyce Gold, 1816.
- Rollins, Wayne G., *Soul and Psyche: the Bible in Psychological Perspective*, Minneapolis, Augsburg Fortress, s.a.
- Sammlung Oesterreichischer Gesetze und Ordnungen: Wie solche von Zeit zu Zeit ergangen un publiciret worden, so viele deren über die in Partes I. & II. Codicis Austriaci eingedrucktten bis auf das Jahr 1720. Weiter aufzubringen waren*, Leipzig, Gedruckt bey Zacharias Heinrich Eisfeld, 1748.
- Schiller, Erich, *Free Radicals and Inhalation Pathology*, Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag, 2004.
- Schnurr, Eva-Maria, *Religionskonflikt und Öffentlichkeit: eine Mediengeschichte des Kölner Kriegs (1582 bis 1590)*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2009.
- Schuchard, Margaret, *Bernhard Varenius (1622-1650)*, Leiden, Koninklijke Brill, 2007.
- Schuller, Georg Adolf, *Samuel von Brukenthal*, Band I-II, München, Verlag R. Oldenbourg, 1967-1969.
- Sédillot, Carole, *Secretele alchimiei*, trad. de Catrinel Auneanu, Pitești, Paralela 45, 2009.
- Selderhuis, H. J., *Marriage and Divorce in the Thought of Martin Bucer*, Kirksville (Missouri, SUA), Thomas Jefferson University Press, 1999.
- Skovgaard-Petersen, Karen, *Historiography at the Court of Charles IV*, Viborg (Danemarca), Museum Tusculanum Press, 2002.
- Siebenbürger Zeitung*, numărul 75/1784, Hermannstadt.
- Soll, Jacob, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, S.I., University of Michigan Press, s.a.
- Stausberg, Michael, *Faszination Zarathushtra: Zoroaster und die europäische Religionsgeschichte der fruheren Neuzeit*, I. Teil, Berlin, Walther de Gruyter, 1997.
- Thorndike, Lynn, *History of Magic and Experimental Science*, S.I., Kessinger Publishing, 2003.
- The Thought and Culture of the English Renaissance: An Anthology of Tudor Prose: 1481-1555*, Cambridge, Cambridge University Press, 1956.
- Tilley, Arthur Augustus, *The Decline of the Age of Louis XIV: or French Literature 1687-1715*, Cambridge, Cambridge University Press, 1929.

- John Timson, *Lazzaro Spallanzani's Seminal Discovery*, în: *New Scientist*, 13 decembrie 1979.
- Treier, Albert, *Redende Exlibris: Geschichte und Kunstform des deutschen Bücherzeichens*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 1986.
- Tudoran-Ciungan, Maria Olimpia, *Colecția de pictură italiană* (p. 61-68), în: *Modell Aufklärung*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007.
- Viallon-Schoneveld, Marie, *Amelot, traducteur engagé ?* (p. 333-350), în: *Formes littéraires du theologico-politique de la renaissance au XVIIIe siècle (Actes du colloque de Clermont-Ferrand, 19-21 septembre 2002)*, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise-Pascal, 2003.
- Wanner, Raymond E., *Claude Fleury (1640-1723) as an Educational Historiographer and Thinker*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1975.
- Warren, J. Benedict, *An introductory Survey of Secular Writings in the European Tradition on Colonial Middle America, 1503-1818* (p. 42-137), în: *Handbook of Middle American Indians, Volume 13 (Guide to Ethnohistorical Sources)*, Austin, The University of Texas Press, 1973.
- Weissenbach, Placid, *Die Edeln von Reussegg* (p. 104-123), în: *Argovia. Jahresschrift der historischen Gesellschaft des Kantons Aargau. Jahrgang 1862 und 1863*. Aarau, Druck und Verlag von Heinrich Remigius Sauerländer, 1864.
- Zellweger, Johann Caspar, *Geschichte der diplomatische Verhältnisse der Schweiz mit Frankreich, von 1698 bis 1784. Ein Versuch, die Einwirkung dieser Verhältnisse auf den sittlichen, ökonomischen und politischen Zustand der Schweiz darzustellen*. Ersten Bandes zweiten Abtheilung. St. Gallen und Bern. Verlag von Huber und Comp., 1849.
- Žibritová, Gabriela, *Ediții de cărți elvețiene în cele mai vechi biblioteci de pe teritoriul Slovaciei (Levoča, Bardejov)* (p. 26-37), în: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 12/II, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2008.
- Zumthor, Paul, *Viața de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt*, trad. de Ileana Littera și Alexandra Cuniță, București, Editura Eminescu, 1982.